

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ОЗНАКИ "ТВЕРДИЙ" / "М'ЯКИЙ" НА МАТЕРІАЛІ СЕМАНТИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЙ ПРИКМЕТНИКІВ

У статті досліджується репрезентація ознаки "твердий / м'який" на основі семантичних класифікацій якісних прикметників у російській, англійській та німецькій мовах. Встановлено статичні семантичні характеристики досліджуваної ознаки, з'ясовано її перцептивну природу, а також окреслено ментальний простір концепту аналізованої ознаки.

Ключові слова: категоризація, перцептивна ознака, якісні прикметники, сема, когнітивна ознака, ментальний простір.

The paper focuses on the representation of the feature "hard / soft" on the basis of semantic classifications of descriptive adjectives in Russian, English, and German. The stable semantic characteristics of the analyzed feature, its perceptual nature as well as the mental space of the concept of the feature under study have been determined.

Key words: categorization, perceptual feature, descriptive adjectives, seme, cognitive feature, mental space.

Постановка проблеми. У процесі своєї пізнавальної діяльності людина емпірично пізнає предметні сутності довколишнього світу, тобто за допомогою чуттєвого сприйняття освоює різноманітні об'єкти та виокремлює їхні подібні та диференційні характеристики. Тобто, йдеться про складну категоризаційну діяльність людської свідомості.

"Категоризація представляє собою головний спосіб надання сприйнятому світу впорядкованого характеру, дозволяє систематизувати спостережуване і побачити в ньому схожість одних явищ на противагу відмінності інших" [6, с. 85]. На думку М. М. Болдирева, аналогом категоризації природних об'єктів і об'єктів внутрішнього світу людини є лексична категоризація, у якій реалізується гносеологічна функція мови.

"Лексична категоризація як форма концептуалізації світу об'єктивує різноманітні структури знання ... про різні концептуальні області та їхню структуру, представляючи знання про світ як дискретні об'єднання елементів та їхніх ознак" [1, с. 22 – 26].

Однією з основних категорій у процесах сприйняття та осмислення світу людиною, окрім онтологічних категорій об'єкта та дії, є категорія ознаки, яка сприймається перцептивно.

Категорія ознаки репрезентована у мові, перш за все, за допомогою прикметника, як її первинної номінації. У лінгвістиці віддавна побутує думка про те, що семантичною основою прикметника є, передовсім, якість [4], яку вчені називають по-різному: атрибут, ознака, властивість. О. М. Вольф так формулює функціональне навантаження прикметників: "Будучи предикатними словами, прикметники не вказують на предмети, а приписують їм *ознаки*" [5, с. 6].

Об'єктом запропонованого дослідження є перцептивна ознака "твердий" / "м'який", яка об'єктивується полісемічними ядерними прикметниками *hard / soft, hart / sanft та твердий / мягкий*.

До висвітлення цієї проблеми долучилися російські лінгвісти Г. І. Кустова, К. В. Рахіліна та Н. Ф. Спірідонова [7, с. 280 – 283; 8, с. 111 – 118; 9].

Дослідження, проведені цими лінгвістами, показали цікаві результати на матеріалі російської мови. Так, наприклад, ознака "твердий" є пацієнтною у зв'язку з тим, що вона описує предмети, які піддаються впливу зі сторони агенса: *твердая земля (= та, которую копают)*, в той час, як ознаці "м'який" властиві як агентивні (*мягкий климат*) так і пацієнтні характеристики (*мягкая глина*) [9]. Проте досі відсутнє комплексне дослідження

ментального простору концепту ознаки "твердий" / "м'який" у її зіставному аспекті на матеріалі декількох мов, що визначає його актуальність.

Мета статті полягає у з'ясуванні семантичної природи ознаки "твердий" / "м'який", а також окресленні ментального простору концепту аналізованої ознаки. Матеріалом для дослідження слугують семантичні класифікації прикметників у російській, англійській та німецькій мовах, які, у свою чергу, є результатом їх лексичної категоризації. У цілях нашого дослідження, визначені лінгвістами підкласи у межах тієї чи іншої класифікації, ми прирівнюємо до когнітивних областей, до яких здатна реферувати аналізована ознака. Семи, виокремлені у смислових структурах прикметників, відповідають когнітивним ознакам, які репрезентують певну структуру знання.

Виклад основного матеріалу. Традиційним у східноєвропейському мовознавстві є розподіл прикметників на якісні та відносні. Оскільки прикметники *hard / soft, hart / sanft* та *твердий / мягкий* відносяться до якісних, розглянемо деякі семантичні класифікації якісних прикметників детальніше. Семантична таксономія прикметників російської мови О. М. Шрамма є фундаментальною для багатьох лінгвістичних розвідок. Згідно з цією класифікацією якісні прикметники поділяються на наступні групи:

1) **емпірійні** – такі, що сприймаються за допомогою органів чуття: зорові (рід АІ), слухові (рід АІІ), нюхові (рід АІІІ), смакові (рід АІV), дотикові (рід АV), пов'язані з напруженням м'язів (АVІ), а також характеристики, які сприймаються одразу декількома сенсорними аналізаторами (рід АVІІ);

2) **раціональні** – такі, що виникають на основі аналізу та умовиводів: ознаки людей та всього, що пов'язане з ними, ознаки тварин, предметів та оцінні характеристики усіх решта об'єктів [10, с.24 – 43].

Російські прикметники, які позначають ознаку "твердий" – "м'який", потрапляють у підгрупу емпірійних лексичних одиниць.

Так, рід АV включає ЛСВ прикметників, що позначають ознаки, які сприймаються на дотик. За допомогою дотику ми сприймаємо температуру, вологість предметів, характер поверхні. У зв'язку з цим автор виділяє три види дотикових одиниць: Вид АV-1 утворюють ЛСВ прикметників, які позначають температурні ознаки: *горячее солнце, холодная осень*. Вид АV-2 охоплює ЛСВ прикметників, які позначають ознаки, зумовлені наявністю або відсутністю вологи: *сухое полотенце, сырое белье*. Вид АV-3 утворюють ЛСВ прикметників, які позначають ознаки, що є результатом дотикового сприйняття поверхні об'єктів: *мягкий пух, жесткие волосы*.

До роду АVІ належать прикметники, що позначають ознаки, зумовлені напруженням м'язів. Роботу м'язів ми можемо направити на те, щоб підняти предмет для визначення його ваги, або на те, щоб визначити властивості предмета, згинаючи, розтягуючи або натискаючи на ньому. За цим критерієм виділяються два види: Вид АVІ-1 містить ЛСВ прикметників, які позначають власне вагові ознаки предмета: *легкая корзинка, воздушное платье*. Вид АVІ-2 охоплює ЛСВ прикметників, які встановлено в результаті здавлювання, розтягування предмета, натискання на ньому: *твердое яблоко, мягкий воск*.

Отож, російські прикметникові лексеми "твердый" / "мягкий" класифікуються як такі, що несуть в собі інформацію про якість дотикової поверхні, а також внутрішню будову (властивості) предметів. Ця думка частково підтверджується і результатами психологічних досліджень: "твердість та м'якість, як окремі види сприйняття, не зводяться до подразнення якихось спеціалізованих рецепторів, а являють собою результат **складної** обробки сенсорної інформації, яка включає як більш елементарні (температура), так і складніші (кінестезія) компоненти" [2, с. 211]. Очевидно, неоднорідний семантичний обсяг досліджуваних прикметників є лише певним відображенням об'єктивної дійсності, а точніше, складних процесів її сприйняття людиною.

Семантична класифікація прикметників англійської мови З. Н. Вердієвої охоплює чотири концептуальні області (далі КО): "Власна ознака якості або властивості", "Динамічна ознака", "Ознака відношення" та "Належність до певного класу явищ") у відповідності до

способу представлення у семантичній структурі прикметників ознаки ад'єктивності як загального категоріального значення описуваної частини мови. Прикметники *hard / soft* реферують до КО "Власна ознака якості або властивості", яка охоплює 48 лексико-семантичних груп першого рангу. Власне лексико-семантична група, до складу якої входять прикметники *hard / soft*, має назву "Внутрішня будова речовини" (*having a certain texture*). Лексеми цієї групи поєднуються домінуючою когнітивною ознакою "texture", під якою розуміють деякий порядок організації елементів внутрішньої будови фізичного тіла, який визначає низку таких його властивостей, як фіксованість форми, наявність або відсутність властивостей плавкості, пружності, пластичності тощо [3, с. 16]. Для цієї ЛСГ (так само, як і для решти груп) наявність антонімічних відношень між її членами не є обов'язковою. У цьому полягає друга істотна відмінність запропонованої класифікації серед низки інших, представлених нижче.

У західноєвропейській лінгвістиці основоположною вважається семантична таксономія прикметників, запропонована Р. Діксоном. Згідно з цією класифікацією, прикметники в англійській мові позначають 13 КО: 1. Розмір, 2. Вік, 3. Якість, 4. Колір, 5. Фізична властивість, 6. Характеристика людини, 7. Швидкість, 8. Складність, 9. Подібність, 10. Оцінка, 11. Кількість, 12. Розташування, 13. Порядкові числівники [11, с. 3 – 5]. Автор класифікує прикметники *hard / soft* як такі, що належать до КО "Фізичні властивості" і характеризуються антонімічними відношеннями. Крім того, прикметник *hard* також відноситься до КО "Складність", вступаючи у антонімічні відношення з прикметником *easy*. Ймовірно, саме такий розподіл зумовлений частотою вживання у мові ЛСВ "твердий" та "складний". Проте це – лише наші припущення, які потребують окремого дослідження. Не меншої уваги заслуговує класифікація прикметників, запропонована Т. Гівоном, котрий виокремлює прототипічні (у яких закодовані притаманні, конкретні, відносно стабільні характеристики об'єктів) та менш прототипні (що містять інформацію про тимчасові або менш конкретні ознаки) прикметники. Розглянемо першу групу, оскільки саме до неї належать прикметники на позначення ознаки "твердий" – "м'який": 1) **Розмір**: а) загальний розмір, б) горизонтальна протяжність, в) товщина, г) вертикальна протяжність, г) вертикальне підняття, д) довжина; 2) **колір**: а) яскравість, б) колір; 3) **Слухові характеристики**: а) гучність, б) висота (звуку), г) гармонійність, д) мелодійність; 4) **Форма**: а) одновимірність, б) двовимірність, в) трьохвимірність; 5) **Смак**; б) **Тактильність**: а) текстура, б) протидія, в) загостреність [12, с. 82-84]. Прикметники *hard / soft* відповідно реферують до КО "Тактильність", підгрупи "протидія". Крім того, прикметник *soft* автор також відносить до КО "Слухові характеристики", підгрупи "гучність": *loud / soft* – *гучний / тихий*.

Класифікація прикметників німецької мови, запропонована Ф. Гундснуршером та Й. Сплеттом, котру нині успішно використовують лексико-семантичні бази Cornetto та Germanet, є досить детальною. Вона представлена наступними концептуальними областями: Перцепція (*Perzeption*), Простір (*Ort*), Час (*Zeit*), Простір-час (*Ort-Zeit*), Матеріал (*Substanz*), Тіло (*Koerper*), Настрій (*Gefuehl*), Душа (*Geist*), Поведінка (*Verhalten*), Соціум (*Gesellschaft*), Кількість (*Gesellschaft*), Відношення (*Relation*), Загальні поняття (*Allgemein*), які у свою чергу поділяються на дрібніші субкатегорії (всього 79 класів) [13]. За даними наведеної класифікації німецькі прикметники *hart / sanft* належать до КО "Матеріал" (підгрупа на позначення консистенції), крім того, прикметник *sanft* реферує до КО "Перцепція" (підгрупи "звук": *schrill – sanft* та "поверхня": *grob – sanft*). Отож, на думку авторів, лексема *hart* вказує на внутрішню будову об'єктів, а її антонім *sanft*, до того ж характеризується семантикою, яка базується на дотиковій та звуковій перцепції. Зведені результати про категоризацію ознаки "твердий" / "м'який" доцільно представити у вигляді таблиці (див. Табл. 1). Як бачимо, класифікаційному аналізу піддаються різні ЛСВ досліджуваних одиниць: як первинні, номінативно непохідні значення прикметників (колонка II), так і вторинні (метафоричні) значення (колонки III та IV). Як зазначає О. М. Шрамм, "об'єктом семантичної класифікації повинна бути не лексема, а ЛСВ. Це

тим більше важливо, тому що формальні характеристики суттєво відрізняються не лише від прикметника до прикметника, але й від одного значення до іншого у межах одного багатозначного слова" [10, с.13].

Таблиця 1.

Лексична категоризація ознаки "твердий" / "м'який"

Автор	КО, до якої реферує ознака "твердий" / "м'який":	КО, до якої реферує ознака "твердий":	КО, до якої реферує ознака "м'який":
О. М. Шрамм	"властивості предмета" (ознаки, зумовлені напруженням м'язів)	–	"якість дотикової поверхні" (ознаки, що є результатом дотикового сприйняття): (<i>мягкий</i> – <i>жесткий</i>)
З. Н. Вердієва	"внутрішня будова речовини"	–	–
Р. Діксон	"фізична властивість"	"складність" (<i>hard – easy</i>)	–
Т. Гівон	"тактильність": підгрупа "протиція"	–	"слухові характеристики": підгрупа "гучність" (<i>loud – soft</i>)
Ф. Гундснуршер та Й. Сплетт	"матеріал": підгрупа "консистенція"	–	"перцепція": підгрупи: "звук" (<i>schrill – sanft</i>); "поверхня" (<i>grob – sanft</i>)

Висновки. У запропонованій статті ми розглянули семантичні класифікації прикметників за формально-семантичним критерієм з метою визначення, до яких концептуальних областей здатна реферувати ознака "твердий" / "м'який". Як свідчать результати дослідження, класифікації різних авторів помітно відрізняються одна від одної. Однак, можна простежити певні спільні характеристики. Зокрема, усіх лінгвістів об'єднує ідея категоризації ознаки "твердий" / "м'який" як іманентної, властивої предмету фізичної властивості. Ця ознака виражається за допомогою денотативного компонента, який характеризує основні значення прикметників. З іншого боку, деякі автори інтерпретують значення аналізованих прикметників не лише виключно за когнітивною ознакою "фізична властивість", але й за іншими, перцептивними за своєю природою, характеристиками. Прихильниками такого бачення є О. М. Шрамм, Т. Гівон, Ф. Гундснуршер та Й. Сплетт. У структурі лексичних значень аналізованих прикметників вони виокремлюють когнітивні ознаки "якість дотикової поверхні", "гучність", "звук", які свідчать про перцептивний характер семантики розглянутих прикметників. Загалом, кожна з розглянутих класифікацій подає цікаві результати і розкриває нові сторони семантичного змісту ознаки "твердий" / "м'який". Усі виокремлені когнітивні ознаки, які реферують до відповідних концептуальних областей, у своїй сукупності становлять єдиний ментальний простір концепту ознаки "твердий" / "м'який" та вказують на її поліреферентність. Перспективним напрямом для подальших досліджень є залучення текстових матеріалів та корпусних даних, що дозволить простежити реалізацію аналізованої ознаки у межах дискурсу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Категории как форма репрезентации знаний в языке / Н. Н. Болдырев // Концептуальное пространство языка : Сб. науч. тр. / Под ред. проф. Е. С. Кубряковой. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. – С. 16 – 39.
2. Величковский Б. М. Психология восприятия / Величковский Б. М., Зинченко В. П., Лурия А. Р. – М.: Издательство Московского университета, 1973. – 245 с.
3. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / Земфира Надировна Вердиева. – М.: Высшая школа, 1986. – 120 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) [Электронный ресурс] / В. В. Виноградов // Словари.ру. Лингвистика в интернете. – Режим доступа : <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5310&0a0=8>
5. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков) / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1979. – 191 с.
6. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М.: ИЯ РАН, 1997. – 105 с.
7. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
8. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Екатерина Владимировна Рахилина. – М.: Русские словари, 2008. – 416 с.
9. Спиридонова Н. Ф. Мягкий vs. твердый и мягкий vs. . жесткий (2 модели употребления прилагательного мягкий) [Электронный ресурс] / Н. Ф. Спиридонова // Материалы Диалога 2000. – Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/Archive/2000/Dialogue%202000-1/274.htm>
10. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / Александр Николаевич Шрамм. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1979. – 134 с.
11. Dixon R. M. W. Adjective classes : A cross-linguistic typology / R. M. W. Dixon, Alexandra Y. Aikhenvald. – New York: Oxford University Press Inc., 2004. – 370 p.
12. Givon T. Syntax: An Introduction / Talmy Givon. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Co., 2001. – 503 p.
13. Hundsnurscher F. Semantik der Adjektive des Deutschen. Analyse der semantischen Relationen / F. Hundsnurscher, J. Splett. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1982. – 112 p.